

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З ГАСТРОНОМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Здійснено ідеографічний аналіз фразеологічних одиниць сучасної німецької мови з гастрономічним компонентом. Ідеографічний опис дозволив виявити таку ієрархічну структуру, як варіантно-синонімічна група → фразеосемантичне поле → фразеотематична підгрупа → фразеотематична група. У межах ФТГ «Людина» (1031 ФО), до складу якої увійшло 16 ФСП, у кількісному плані найбільшими виявилися ФСП «Стосунки між людьми» (158 ФО) та «Риси характеру» (143 ФО). Виявлено способи відображення етнокультурної інформації в семантиці обраних для аналізу одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, гастрономічний компонент, фразеосемантичне поле, фразеотематична група, варіантно-синонімічна група.

Постановка проблеми. У сучасній науці побутує постулат про те, що входження культурно значущої інформації у план змісту фразеологічних одиниць (далі – ФО) та набуття останніми ролі мови культури, можна виявити шляхом лінгвокультурологічного аналізу лише доволі об'ємних ідеографічних груп (близьких за концептуальним змістом). Як зазначає В. Телія, на фоні цих груп можна виявити базову метафору, що є посередником між мовною та культурною компетенцією носіїв мови [1, с. 253]. ФО існують у свідомості членів колективу у вигляді асоціативно-семантичних груп, тобто не поодинці, а в певних смислових зв'язках – семасіологічних (синонімічні та антонімічні групи) та ономасіологічних (ідеографічні групи). Ономасіологічний підхід до дослідження ФО (позамовна реалія – спосіб номінації – значення ФО) враховує не лише образно вмотивовані способи концептуалізації позначуваного, але й місце ФО в ідеографічному просторі мовної картини світу. Ідеографічний опис

відображає цілісний, глобальний образ світу, що виникає як результат взаємодії пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину [2, с. 295]. Ідеографічний підхід дозволяє прослідити зв'язок між менталітетом народу та його баченням світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї та принципи “польового” підходу у мові були закладені вкінці ХІХ на поч. ХХ ст. Л. Вайсгербером, Г. Іпсенем, Р. Мейєром, О. Потєбнею, М. Покровським, Й. Тріром. Проблемам ідеографічного опису мовного матеріалу присвячено праці М. Алефіренка, Ю. Гвоздарьова, І. Гетьмана, Ю. Караулова, В. Мокієнко, В. Ужченко. Принципи ідеографічної класифікації, побудованої від значення ідіом до їх польової приналежності, були розроблені В. Телією у співавторстві з Д. Добровольським, М. Ковшовою, І. Носенко та інш.

Постановка завдання. Тематико-ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом (далі – ФОГК) є необхідною з метою визначення фразеопродуктивних сфер та особливостей функціонування ФОГК у межах конкретного контексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Денотативний аспект значення ФОГК є основою тематико-ідеографічної класифікації ФОГК, що підпорядковується екстралінгвальному членуванню світу і будується на поняттєво-логічних принципах [3, с. 12]. Критерієм поєднання ФОГК, які пов'язані між собою за змістом та різняться розвинутою системою значень, образів і засобів вираження, в одне фразеосемантичне поле є виділення компонентів значення у смисловій структурі ФОГК. Семантичне поле є великою системно-структурною одиницею лексико-семантичної системи мови, воно об'єднує не лише одиничні мовні елементи (поодинокі лексеми, лексико-семантичні варіанти) на основі загальної інтегральної ознаки, але й лексичні парадигми різного рівня та об'єму. Важливою умовою системної організації поля є інваріантні (ідентифікуючі) та диференційні ознаки. Інваріантність – спільність певних лінгвістичних властивостей, які проявляються в наявності спільної семи, яка властива всім конститuentам

поля. Інваріантні ознаки займають ядерне положення, а диференційні – периферію [2, с. 155]. Найважливішим складником, свого роду ділянками фразеосемантичного поля (далі ФСП), є фразеосемантичні групи або варіантно-синонімічні групи (далі ВСГ), які в свою чергу представлені фразеосемантичними рядами [4, с. 115]. Основна парадигматична особливість слів однієї ВСГ полягає в тому, що в їх значеннях є єдина категоріальна лексична сема, яка і складає семантичну основу групи і в кожному окремому слові уточнюється за допомогою диференціальних сем. Услід за Ю. Прадідом, під ВСГ розуміємо ланку в системі ідеографічного опису ФОГК, в якій об'єднуються співвідносні варіантно-синонімічні ряди ФОГК, пов'язані між собою спільною семантичною ознакою [3, с. 24]. Визначивши склад фразеосемантичної групи, можна встановити і склад фразеомікрополя, частиною якого вона є, яке в свою чергу входить до складу фразеомакрополя, що є одним із проявів ієрархічності фразеологічної системи. [5, с. 24]. Семантична структура макрополя складається з ядра, що представлене архісемою і розташоване в центрі макрополя, та периферії, репрезентованої диференціальними семами, які формують мікрополя, групи і підгрупи.

За відношенням до позначуваної дійсності ФОГК належать до певних тематичних полів, які, безперечно, мають численні точки перетину. ФОГК характеризуються здатністю входити більше ніж в одне поле, оскільки будь-який компонент значення може актуалізуватися у мовленні. Корпус досліджуваних ФОГК (1331) розподіляємо між трьома фразеотематичними групами (далі ФТГ): *“Людина”*, *“Абстрактні відношення та поняття”*, *“Природа”*. Досліджувані ФОГК є антропоцентричними, що підтверджується приналежністю 77,5% до фразеотематичної групи *“Людина”*. Проте дві інші тематичні групи теж безпосередньо пов'язані з людиною, оскільки вони об'єднують бачення та сприйняття людиною навколишньої дійсності. Фразеосемантичні поля (далі ФСП) *“Якість”*, *“Стан справ”*, *“Вартість та цінність”*, *“Простір та час”* ФТГ *“Абстрактні відношення та поняття”*

(248 ФОГК – 18,6%) є для людини мірилом зовнішнього світу. Найменш продуктивною є ФТГ “**Природа**”, яка включає лише 52 ФОГК (3,9%).

ФТГ “**Людина**” (1031 ФОГК – 77,5%) охоплює 3 фразеотематичні підгрупи (далі –ФТП). До складу ФТП “**Людина як жива істота**” входить 5 ФСП “**Фізичні та фізіологічні характеристики**” (54 ФО), “**Зовнішній вигляд**” (50 ФО), “**Одяг**” (6 ФО), “**Процес приготування та прийому їжі**” (24 ФО), “**Життєвий шлях та плани на майбутнє**” (21 ФО), “**Місцезнаходження у просторі**” (13 ФО).

ФСП “**Фізичні та фізіологічні характеристики**” представлене 9 ВСГ, найчисленнішою з яких є ВСГ “**Стан алкогольного сп’яніння**”: *sich die Rübe zuziehen; Öl am Hut haben; Bierleiche (Schnapsleiche) sein; im Tee sein; einen im Tee haben (Tee позначає алкогольний напій, що пов’язано з характерним для Німеччини звичаєм пити чай з ромом); Haus und Hof ist jmdm. im Wein ertrunken; voll des süßen Weines berauscht sein; einen Kachelofen für ein Bierglas ansehen.* Вхідження до складу ФО лексичних компонентів *Bier, Wein* та *Schnaps* є відображенням ролі цих спиртних напоїв у житті студентів, котрі більше часу приділяли розпиванню алкоголю ніж навчанню, що було характерно для другої половини ХІХ ст.

У ході роботи виявлено, що гастрономічний компонент є одним із стрижневих компонентів у фразеологічному значенні досліджуваних одиниць, проте кількість ФО, які у своєму складі мають компонент-гастронім та характеризують сферу глутонії, є незначною. Лише 24 одиниці входить до складу ФСП “**Процес приготування та прийому їжі**”: запросити на склянку чаю: *jmdn. auf ein Butterbrot bitten*; пити німцічну каву: *Blümchenkaffee trinken*; смажити: *Braten riechen*; пити воду: *Gänsewein trinken*; розводити вино водою: *Wein taufen*; бути готовим на все заради шматка хліба: *für einen Bissen Brot durchs Feuer gehen*; пити пиво без горілки: *das Bier trocken runterwürgen müssen*; жартівливі коментарі під час прийому їжі: *Käse schließt den Magen* (у випадку, коли страва з сиру подається наприкінці), *der Fisch*

will schwimmen (прохання про напій, коли є спрага після рибної страви), *Kartoffeln gehören in den Keller* (ввічлива відмова від страви з картоплі).

У ФО на позначення продукту харчування, мотиваційна база по-різному може бути відображена. Збереження одним із компонентів дериваційної бази свого первісного значення сприяє усвідомленню носіями мови внутрішньої форми перифрастичних утворень. У ФО *kalter Kaffee* на позначення прохолоджуючого напою з кока-коли та апельсинового лимонаду компонент *kalt* повністю зберігає своє значення, а глутонім *Kaffee* – одну зі своїх диференційних сем – “*ein dunkelbraunes Getränk*”. Мотиваційна база може і не відобразитися в елементах дериваційної бази ФО, наприклад: *höheres Gemüse* – “*die Vorgesetzten*” [6], *Lachs aus der Tonne* – жартівлива назва оселедця (*Hering*) у Рейнланд, а у Східній Пруссії *Wacholderschnaps* (ялівцевий шнапс) носив назву *Danziger Lachs* через свій червонуватий колір [7, с. 918].

Порушення логіко-семантичних зв'язків між компонентами веде до повної демотивації ФОГК. Бажання уникнути того чи іншого окремого слова призводить до виникнення евфемістичних фразеологізмів. У ФСП “*Життєвий шлях та плани на майбутнє*” низка ФОГК завуальовано позначає *людину, яка знаходиться на порозі смерті* (*einem das letzte Brot backen; sein Brot ist bald aufgegessen; für ihn ist das Bier schon bereit; der hat die beste Nuss gekloppt*), або *вже померла*: *sich die Radieschen von unten betrachten* (*ansehen / zählen / begucken / abschauen / angucken*); *die Kartoffeln von unten wachsen sehen; in die Nüsse gehen*.

Аналізуючи ФСП “**Зовнішній вигляд**” та “**Одяг**”, було виявлено, що кругле обличчя німці порівнюють з млинцем: *ein Gesicht wie ein Pfannkuchen*, веснянки схожі на горох: *auf seinem Gesicht hat der Teufel Erbsen gedroschen*, довгий ніс – огірок: *du hast dreimal hier gerufen, als die Gurken ausgeteilt wurden*, оселедець асоціюється з худорбою: *ein Kreuz (Schultern) haben wie ein Hering zwischen den Augen; wie ein abgeleckter (abgezogener) Hering aussehen; dürr wie ein Hering*, а от дірки в панчохах

нагадують німцям картоплини: *Kartoffel im Strumpf haben; Die Kartoffeln sind reif! Die Kartoffeln blühen! Die Kartoffel guckt heraus.*

У складі ФТП “Людина як істота суспільна” виділяємо 7 ФСП: “Поведінка. Соціально-моральні норми” (83 ФОГК), “Стосунки між людьми” (171 ФОГК), “Риси характеру” (143 ФОГК), “Робота, діяльність” (106 ФОГК), “Соціальний стан та статус у суспільстві” (52), “Фізична розправа” (38 ФО), “Інформація” (23 ФО). У ході дослідження було встановлено, що саме ФОГК ФСП “Робота, діяльність” та “Соціальний стан та статус у суспільстві” містять найбільшу кількість символічно маркованих компонентів, які характеризуються стійкими семантичними асоціаціями. Специфіка фразеологічного символу полягає не лише в його багатозначності, але й у тому, що сформований він на основі комплексу уявлень, який можна описати, зокрема, як перелік атрибутів. Саме ознакові параметри здебільшого є тією основою, на якій будується символізація фактів та явищ реального світу [8, с. 32]. ФОГК з компонентом **Brot** передають усвідомлення людиною залежності свого існування від хліба. Хліб ще з далекого минулого став найважливішим продуктом харчування у всіх народів, які обробляли зернові культури та освоїли пекарську справу. Кожна стадія в процесі приготування хліба, від посіву зерна до подачі на стіл, пронизана символікою та свідчить, по відношенню до людини, про шлях людської культури [9, с. 289]. Хліб є настільки головним, що навіть вживається як синонім до **їжі, роботи**, символізуючи все, що пов’язано з матеріальним існуванням людини: Лінгвістичною основою існування компонентів-символів є певна спільність семного складу слова та ФОГК. Цей семантичний зв’язок зберігається у низці варіантно-синонімічних груп ФСП “Робота, діяльність”: **влаштуватися на роботу: in Lohn und Brot kommen; in Arbeit und Brot kommen; отримувати хороший фінансовий прибуток: sein gutes Brot haben; працювати і заробляти, бути фінансово незалежним: seine Brötchen verdienen; in Lohn und Brot stehen; kein fremdes Brot geschmeckt haben; sein eigen Brot essen; sein Brot haben; важко працювати: ein hartes**

(schweres) **Brot verdienen**; das ist ein sauer Bissen **Brot**; das **Brot im Schweiß** seines Angesichts essen müssen; sich sein **Brot sauer verdienen**; **мало заробляти, не мати стабільного доходу**: das trägt kein **Brot in die Küche**; dabei ist kein trocken **Brot zu verdienen**; das bringt kein **Brot ins Haus**; ums liebe **Brot arbeiten müssen**.

Компонент-символ зустрічаємо і у ФО варіантно-синонімічної групи **бути багатим** ФСП “Соціальний стан та статус у суспільстві”: *ein Pfeffersack sein; viel Pfeffer haben*. **Pfeffer** є запозиченням з лат. *pipper*, яке в свою чергу було запозичене з грец. *peperi*. Ця екзотична приправа була завезена з Індії, спочатку стала відомою завдяки своїм лікувальним властивостям та застосуванню у медицині. Проте її транспортування обходилося настільки дорого, що перчинки продавалися поштучно через високу вартість. Їх клали на одну вагу із золотом і лише багаті могли собі дозволити цю приправу. Деякі шлюби укладалися у Німеччині лише після того, як наречений віддавав викуп за свою майбутню дружину перцем.

ФТП “Людина як істота розумна” охоплює 5 ФСП: “Оцінка ситуації, дій та наслідків” (70 ФО), “Емоційно-психічний стан” (67 ФО), “Розум” (48 ФО), “Мовленнєва діяльність” (40 ФО), “Щастя / нещастя” (22 ФО). У ході дослідження було встановлено, що найбільш продуктивною є ВСГ **бути дурним, не при своєму розумі**: *Sülze im Kopf haben; zu dumm sein; um einen Pudding an die Wand zu nageln; Pudding unter der Glatze haben; ein Honigkuchenpferd sein; ein Hanswurst sein; eine dumme Nuss sein; total Banane sein; Bohnen gegessen haben; nicht mehr alle Kekse in der Dose haben; einen an der Waffel haben; einen weichen Keks haben; eine weiche Birne haben; jemandem ist etwas in den Kaffee getan*. У межах цієї групи виділяємо національно-специфічні ФОГК, що відтворюють національну культуру значеннями своїх окремих компонентів (безеквівалентної лексики, етнокультурних реалій). У XIV–XVII ст. найпоширенішим у народі було ім’я Hans. Це й спричинило те, що слово *Hanswurst* (спочатку писалося роздільно – *Hans Wurst*) виникає як образне порівняння товстого, незграбного чоловіка

з ковбасою, начиненою салом та жирним м'ясом. У другій половині XVI ст. фігура Ганса Вурста з'являється у народних п'єсах і уособлює спочатку придуркувату, а пізніше дурну та обмежену людину. Звідси й походить ФОГК *den Hanswurst spielen / machen* – “sich zum Narren halten lassen” [7, с. 662]. Походження ФО *ein Honigkuchenpferd sein* пов'язане з особливостями німецької кухні. Невід'ємним атрибутом ярмарок, особливо різдвяних, є *Honigkuchenpferd* – спеціальна випічка у вигляді коника з медового, пряничного тіста. Коник прикрашений сідлом, гривовою та величезною посмішкою з цукрової глазури. Саме тому, хто сяє своєю посмішкою на все обличчя, іронічно зауважують: *Du grindest ja wie ein Honigkuchenpferd!*

ФТГ “**Абстрактні відношення та поняття**” (248 ФОГК – 18,6%) представлена 4 ФСП: „Якість“ (135 ФОГК), „Стан справ“ (32 ФОГК), „Вартість та цінність“ (51 ФОГК), „Простір та час“ (30 ФОГК). У ФСП „Вартість та цінність“ найпродуктивнішою є ВСГ **не мати жодної вартості** (46 ФОГК). Характерно, що ознаки предмета подаються у цих ФО з надмірним применшенням з метою підкреслити їх незначущість для передачі експресивності та підсилення образності. Применшення ознак може супроводжуватися запереченням *nicht / kein*: *nicht ein faules Ei für etwas geben*. До складу ФОГК, у яких засобами перенесення найменувань є мейозис та літота, належать гастрономічні компоненти, котрі позначають щось незначне, дріб'язкове, не варте уваги: ***Apfel, Bohne, Brot, Butterbrot, Ei, Nuss***. Наприклад: *hohle / taube / gelöcherte Haselnuss, jmd. ist eine hohle Nuss*. Досягти значення надмірного зменшення ознак предметів та явищ допомагає компонент-інтенсифікатор, який стоїть безпосередньо перед компонентом-гастронімом, і, в більшості випадків, виражений **прикметником** → *es ist kein ausgeblasenes Ei wert / etwas ist kein halbes Ei wert / nicht ein stinkendes Ei für etwas geben* – “es ist ganz wertlos” [7, с. 356], або **числівником+прикметником** → *es ist sieben ausgeblasene Eier wert* – “es ist ganz wertlos” [7, с. 356].

Таким чином, розподіл емпіричного матеріалу за тематико-ідеографічним принципом виявив тяжіння ФОГК до пейоратизму. Більшість варіантно-синонімічних груп відображають негативні аспекти в житті та діяльності людини: небезпеку, покарання, смерть, важку працю, негативні емоції, незадовільний стан справ, погане ставлення та поведінку по відношенню до інших. Нейтральну оцінку конотацію має група ФОГК, що характеризуються відсутністю яскраво вираженого осуду або схвалення. Вони описують людину як живу істоту (її зовнішній вигляд, одяг, фізичні та фізіологічні особливості, процес приготування та прийому їжі), виражають просторово-часові характеристики та позначають погоду, явища та предмети навколишньої дійсності). Лише незначна частина ФОГК виражає позитивне значення. В основному це стосується хороших міжособистісних відносин, матеріального достатку та позитивних рис характеру людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
2. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 289–298.
3. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). Київ : Сімферополь, 1997. 252 с.
4. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1986. 336 с.
6. Redensarten-Index [Electronic resource] : [Web-Site] Electronic data. Gießen : Peter Udem, 2015. Mode of access : <http://www.redensarten-index.de/> (viewed on December 14, 2015). Title from the screen.

7. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. In 5 Bänden. Bd. 1–V. Freiburg. Basel. Wien, 1991. 1834 S.
8. Виноградова Л. Н. Та вода, которая... (Признаки, определяющие свойства воды). – Москва: Индрик, 2002. С. 32–60.
9. Бидерманн Г. Энциклопедия символов : Пер. с нем./ Общ. ред. и предисл. Свенцицкой И.С. – Москва : Республика, 1996. 335 с.